

Transilvania oferă din plin condițiile necesare începând cu prezența unor nisipuri de cuarț suficient de pure, la bogăția inapreciabilă de păduri de foioase, în special carpen și fag; în zonele submontane necesare producerii sticlei. Aceasta face ca în principalele văi ale Carpaților Orientali, Meridionali și Apuseni să întâlnim încă de timpuriu locuri unde se producea și prelucra sticla "glăjăriile" sau "hutele".

Începuturile producerii sticlei și a meșteșugului sticlăritului din Transilvania este greu de stabilit întrucât primele documente care atestă prezența sticle, a sticlarilor și a meșteșugului se referă în exclusivitate la meșterii sticlari (vytripari, geamgii) și nu menționează dacă sticla este produsă în glăjării autohtone vechi sau mai nou construite în țară sau este produsă și adusă de undeva din străinătate. Atunci când se referă la o glăjărie anume fac greșeala de a considera și consemna de cele mai multe ori momentele când se realizează reparații și refaceri la instalații și clădiri care se produc în decursul anilor, precum și mutarea locului de funcționare a hutei dintr-o parte a hotarului în alta a localității sau în hotarul altei localități apropiate prin ridicarea unei hute noi ca date de înființare a acesteia generând convingerea că una și aceeași glăjărie a fost înființată la date diferite. La fel se întâmplă și în cazul când glăjăria își schimbă, din anumite motive proprietarul, noul proprietar fiind considerat fondatorul ei, iar data preluării de către acesta ca dată de înființare.

Clarificarea problemei este posibilă atunci când studiul documentelor de arhivă este completat de o amplă și amănunțită cercetare arheologică care poate surprinde aspecte ce nu au fost sesizate de către documente capabile să confirme sau să infirme informațiile scrise.

Materialele documentare folosite pentru elucidarea problemei privind înființarea glăjăriilor sunt alcătuite din: conscripții, urbarii și inventare parțiale sau totale ale domeniilor feudale, registre de socoteli anuale (*rationes*), matricole și socoteli ale unor biserici și mănăstiri, inventare ale glăjăriilor, jurnale economice, corespondență purtată între proprietari de domenii feudale pe vatra cărora ființează glăjăriile cu administratorii lor constituite în fonduri familiale și alte acte păstrate în mari arhive din țară și din străinătate¹, cât și din cronici și articole de presă. Mai este folosită și literatura referitoare la studiul glăjăriilor din secolele XVII-XIX constând din monografii cu caracter general sau special referitoare la istoria sticlei și meșteșugului sticlăritului apărute în secolele trecute și în zilele noastre. Aceste se referă la așezarea geografică, înzestrarea tehnică, producția realizată și desfacerea sortimentelor de sticlă fabricate, cât și la forța de muncă folosită în glăjării.

Referitor la teza unde și când s-a întemeiat prima glăjărie în Transilvania, Sándor Takáts² arată că, pe de o parte documentele amintesc la Făgăraș o glăjărie încă din anul 1602, despre vechimea căreia, din lipsă de alte surse, nu ne putem pronunța, cu atât mai mult cu cât înscrisurile nu specifică dacă este vorba de localitatea Făgăraș, de domeniul sau districtul Făgăraș. Acest toponimic apare în documentele ulterioare asociat cu cel al domeniilor Comana și Porumbacu. Pe de altă parte afirmă că Arpașul are în secolele XVI-XVIII (1541-1715) o industrie de sticlă dezvoltată, în timp ce literatura de specialitate de mai târziu consemnează că cea mai veche atestare a glăjăriei de la Arpașul de Sus datează din anul 1738³, ea fiind considerată ca fondată de un membru al familiei Fleissig, ceea ce contrazice realitatea creând confuzii. Adevărul se află undeva la mijloc deoarece așa cum remarcă cercetătoarea clujeană, Magdalena Bunta care face referiri la documente provenind din arhiva familiei Teleki, glăjăria este amintită prima dată în anul 1715. În aceeași situație se află și glăjăria de la Tâlmăciu care este amintită în lucrarea lui A. Scheiner⁴ ca fiind înființată în anul 1614 de către un oarecare Stokart, dar neexistând și alte documente nu ne putem pronunța nici asupra anului înființării, nici asupra existenței ei la acea dată și nici mai târziu.

¹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj-Napoca. Arhivele orașului Cluj-Napoca (AN. DJCN. AOCN); Arhivele Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (Arh. Acad. Rom. Fil. CN); Biblioteca Filialei Academiei Cluj-Napoca. Arhiva Istorică. Colecția Generală. (BFA. CN. Al. CG.); Arhivele Naționale. Direcția Județeană Sibiu (AN. DJS.); Arhivele Naționale. Direcția județeană Brașov (AN.DJB); Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bihor Oradea (AN.DJBO); Arhivele Statului Budapesta. Arhiva Fiscală a Transilvaniei. Arhiva Conventului Cluj-Mănăstur (ASBp. AFTTr. ACC-M).

² Sándor Takáts, Magyar úveg, magyar üvegesegek, în Szazadok, 41, 1907, p. 635-636.

³ J. Bielz, Kunstgewerbe der Siebenbürger Sachsen, Manuskript, Brukenthalbibliothek, Hermannstadt, cca. 1946-1948, p. 69 (în continuare J. Bielz, Kunstgewerbe).

⁴ A. Scheiner, Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert, în Archiv des vereins für Siebenbürgische Landeskunde, 1933, Bd. 47 p. 19.

Atât în cazul glăjăriei de la Făgăraș, cât și a celei de la Tâlmaci singura modalitate de a dovedi existența lor este realizarea unor cercetări arheologice, la început de suprafață pentru a identifica locul unde au funcționat, iar mai apoi, cercetări arheologice sistematice pentru a stabili vechimea și durată de funcționare a lor, precum și eventuale transformări produse în decursul anilor la instalații, cât și eventualele schimbări ale locului de funcționare a acestora. Referitor la glăjăria de la Tâlmaci trebuie să menționăm faptul că, nici tradiția, nici toponimia locală și nici cercetările de suprafață întreprinse de noi nu au lămurit problema.

Teza referitoare la prezența sticlei în Transilvania încă din secolul al-XVI-lea este susținută atât de datele consemnate în socotelile bisericesti care evidențiază faptul că în orașe existau deja la 1540 case cu ferestre cu geamuri⁵ ce ne conduc la concluzia plasării începutului producției de sticlă, în special de geamuri spre mijlocul secolului al XVI-lea, la care se adaugă spre mijlocul secolului al-XVII-lea și producția de sticle și pahare, cât și de faptul că cele mai vechi glăjării despre a căror existență și funcționare se cunosc o serie de izvoare relativ bogate, au fost în Țara Făgărașului pe domeniile Porumbacu și Comana⁶.

Din Cronica lui Georg Kraus reiese că producția sticlei la Porumbacu își datorează obârșia principelui Gabriel Bethlen (1613-1629), care "a poruncit în anul 1625-1626 să fie aduși din Veneția, și anume Murano, iscusiți meșteri sticlari italieni care au făcut cristal la Forembach (Porumbacu) în Țara Făgărașului⁷. După moartea principelui la 15 noiembrie 1629, aceștia "au fost prost ținuti" motiv care a făcut ca ei să se întoarcă la Veneția unde, în anul 1630, cronicarul a stat de vorbă cu ei de mai multe ori⁸.

Informația a fost preluată de către R. Csallner și folosită în lucrarea publicată de el cu câteva decenii în urmă⁹ și de cercetătoarea clujeană Magdalena Bunta¹⁰, utilizând-o în studiul publicat în revista Acta Musei Napocensis din 1980. Cu acest prilej autoarea menționează existența unei glăjării și începutul prelucrării sticlei la Porumbacu deja în primii ani ai deceniului trei al secolului al XVII-lea, cel mai târziu la 1621-1622, socotind necesari aproximativ doi ani pentru începerea lucrărilor de către sticlarii veniți din Murano¹¹. Opinia sa este confirmată, după cum relatează autoarea, de o însemnare păstrată în Registrul de socoteli al orașului Cluj, din care rezultă că "la 13 ianuarie 1624 sosesc la Cluj din Țara Făgărașului trimișii lui Gabriel Bethlen (două persoane) cu sticla Măriei Sale intenționând să o vândă"¹². Autoarei lucrării nu i se pare verosimil ca angajații principelui să fi sosit la Cluj spre a vinde sticlă adusă de undeva din străinătate, ci mai degrabă sticlă produsă deja la Porumbacu (sau Comana?). Cercetătoarea merge mai departe cu supozițiile susținând că, de vreme ce în ianuarie 1624 exista deja un stoc, pentru care renta parcurgerea drumului până la Cluj și riscul transportului anevoios al sticlei, producția "va fi fost începută cu câțiva ani înainte de 13 ianuarie 1624, cel puțin cu doi trei ani"¹³. În același timp consideră că vânzarea sticlei la Cluj de către trimișii principelui indică și faptul că înființarea sticlăriei la Porumbacu nu a urmărit în exclusivitate satisfacerea curții princiare ci, dimpotrivă prin înființarea obiectivului se urmărea și valorificarea posibilităților oferite de unele materii prime existente pe domeniul princiar (fiscal), în vederea realizării unui venit sporit de pe urma domeniului¹⁴.

Pe de altă parte este vorba de dorința de încetățenire, sau impulsioneare a unor preocupări de pe bazele acelor tradiții de excepție pe care le reprezintă producția sticlei din Veneția¹⁵. Aducerea sticlărilor italieni și obiectivul sticlăriei la Porumbacu, se înscriu în cadrul planurilor de politică economică a lui Gabriel Bethlen. Urbanile și inventarele celor două domenii datând din 1 februarie 1632 dovedesc existența concomitentă a două hute de sticlă în hotarul satului Porumbacu de Sus, respectiv la Comana

⁵ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

⁶ D. Prodan, Liviu Ursuțiu, Marieta Ursuțiu, Urbanile Țării Făgărașului, vol. I (1601-1650), București, 1970; vol. II (1651-1680), 1976 (în continuare Urb. Făg., vol. I sau II).

⁷ Georg Kraus, Cronica Transilvaniei (1608-1665), (Traducere și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Rus-Mârza), București, 1956, p. 46.

⁸ Ibidem.

⁹ R. Chailner, in Quellenbuch zur vaterländischen Geschichte, Hermannstadt, 1922, 2 Aufl., p. 90.

¹⁰ Magdalena Bunta, Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbacu (sec. XVII-XVIII), in Acta MN XVII, 1980, p. 221 (în continuare Acta. MN).

¹¹ Ibidem.

¹² AN. DJCN. AOC. Socotelile orașului Cluj din anul 1624 (13 ianuarie), 16, XXIV, p. 9.

¹³ Magdalena Bunta Op. cit., p. 221.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

de Sus¹⁶. În perioada anilor 1632-1637 munca în aceste două glăjării se desfășoară în paralel, fapt ce face ca documentele să le menționeze deodată.

Inventarul domeniului Comana din 28 octombrie 1633 indică aici o hută de sticlă situată „la vreo jumătate de milă din sus de Comana pe vale”. „E sticlărie nou clădită, jumătate încă neacoperită. Cuptoarele sunt bune”, iar ca unelte de lucru se folosesc: un cârlig de fier pentru tras cărbunii, un alt cârlig mare de fier (vas horog), un fier mare de tăiat, o lingură mare din fier, un drug din fier, un cârlig de fier mai mic, șase tuburi de fier, șase vas ponterok és pelek, o borsilla de fier în formă de foarfecă, trei fiare pumnal (törvas), o foarfecă mică de fier, un ciocan, o formă de aramă pentru sticle, două cârlige de tras sticla, trei drugi de fier pentru gura cuptorului. Din sus de sat se află o moară de măcinat piatra cu două săgeți, cu fier de șteamp în cap și cu cerc de fier fiecare, două site și un ciur¹⁷. Lista „colonilor” domeniului Comana de Sus menționează aici trei sticlari (euges), numiți popular glăjari: Opre Voda (Uode), Oprea Pleșa și Buda Cikeria, iar în Cuciulata trei cenușari (hamu egeteö)¹⁸, care serveau desigur glăjăria cu potasă.

Conform urbariului din 3 iunie 1637 huta este prezentă acum și lucrează. Mai există și o moară de măcinat piatra cu o rotă și două săgeți. Urbariul mai indică la Comana de Sus șase sticlari scutiți de dări, în Cuciulata trei cenușari¹⁹, iar într-o totalizare apar acum 11 sticlari²⁰. Aceiași sticlari și aceeași moară sunt prezenți în urbariul din iulie 1637 iar lista iobagilor din Comana de Sus indică de data aceasta șapte sticlari, iar la Cuciulata patru cenușari²¹. În sumar sunt înscrși tot 11 sticlari²².

Din inventarul datat 9 decembrie 1648 reiese că huta este foarte dărăpănată, ușile sunt rele, pereții sunt proțâpiți, fundamentul este rău, acoperișul este dărăpănat de vechime. În interior există un cuptor de uscat sticla, stricat, crăpat, topitorul de sticlă cinci „oale (creuzete) netrebnice”, un cuptor de ars farfuriile (ochiurile) de sticlă având partea de jos rea, o cămară mică pentru ținut sticla un cuptor de prăjit cu temelia stricată. Mai există un jgheab pentru cernut cenușa, altul de ținut cenușa, un șteamp pentru cenușă. În jgheab se află vreo două găleti de cenușă pentru sticle. În continuare urbariul înșiră o serie de ustensile și instrumente de lucru. Este menționată iarăși moara de măcinat piatra²³. Sunt înregistrate 280 pahare mici poloneze, 35 pahare mici ascuțite, 50 sticle lungi, 128 ploști de apă, 106 ochiuri mari străvezii, 7080 ochiuri mici²⁴. Listele iobagilor din Comana de Sus indică pe maistrul Matei Sticlar (Eweges Mathe mester) iar în Cuciulata un cenușar (hamu egeteö) Stan Tudose.

Situația deplorabilă a clădirilor și a instalațiilor existentă în decembrie 1648 ne face să credem că activitatea a încetat aici definitiv la câțiva ani după 1648. Ipoteza noastră este confirmată și de faptul că din a doua jumătate a secolului al XVII-lea nu mai avem știri care să ateste funcționarea ei, lipsind urbariile și inventarele domeniului din această perioadă, iar pe de altă parte jumalele economice păstrate de la Anna Bornemisza, întocmite între anii 1667-1680 nu conțin referiri la produsele de sticlă de la Comana²⁵.

Încetarea activității glăjăriei de la Comana după 1648 face ca începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea singura glăjărie care ființează, cu mici întreruperi, timp de aproape 270 de ani, până la sfârșitul secolului al XIX-lea să fie glăjăria de la Porumbacu de Sus. Ei i se vor alătura glăjăriile ce vor fi înființate începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea în sudul și sud-estul Transilvaniei pe care le vom prezenta la momentul potrivit.

Referitor la domeniul Porumbacu, din urbariul domeniului întocmit în anul 1632 aflăm că în hotarul satului Porumbacu de Sus este o glăjărie cu toate cele de trebuință. Lângă ea și „o moară de pisat piatra cu roată și două săgeți”²⁶.

Din anul 1633 până în anul 1637 nu s-a mai păstrat vreun inventar sau urbariu nici la Porumbacu de Sus. Ca urmare, nu mai avem informații despre huta de sticlă de aici.

Urbariul din 31 iulie 1637 indică la Porumbacu de Sus glăjăria care apare „ca începută să fie

¹⁶ Urb. Făg., I, p. 274, 283.

¹⁷ Ibidem, p. 314-315.

¹⁸ Ibidem, p. 307-308.

¹⁹ Ibidem, p. 452-457.

²⁰ Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle, II, 1898, p. 483 (în continuare Erd. Gt. Szemle).

²¹ Urb. Făg., I, p. 603-605.

²² Ibidem, p. 612.

²³ Ibidem, p. 937-938.

²⁴ Ibidem, p. 928.

²⁵ Cf. Szádeczki Béla, I Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1661-1690), Budapest, 1911, passim.

²⁶ Urb. Făg., I, p. 283.

clădită în locul celei vechi²⁷. În urbariu mai apar la Porumbacu de Sus un sticlar, în Cârțișoara unul, în sumar fiind menționați trei²⁸. Concluzia care se desprinde este că huta de aici a existat începând din primele decenii ale secolului al XVII-lea în anii 1633-1637, activitatea ei a stagnat revirimentul având loc la începutul deceniului al treilea al aceluiași secol ca umare a construirii în anul 1637 a hutei noi. Ținând cont de relatările cronicarului Georg Kraus se poate presupune că stagnarea producției la huta din Porumbacu, între anii 1633-1637, este legată de reîntoarcerea sticlarilor italieni la Murano, după moartea lui Gabriel Bethlen. Inventarul sumar din noiembrie 1642 menționează ca existente la huta din Porumbacu de Sus a nu mai puțin de 6200 ochiuri de sticlă, 80 ploști late și 400 pahare poloneze mijlocii²⁹.

Prezentarea cea mai completă a glăjăriei și a producției sale o face urbariul din 19 februarie 1648. Documentul de la început arată că la Porumbacu de Sus "din jos de sat" este o hută în care lucrează acum permanent doi sticlar nemți și doi sticlar români, cei din urmă numiți în limba maghiară "román üvegesk"³⁰. Lucrătorii români care apar în lista satului sunt Oprea Capas (Kapas), arzător de "freta" (freta egető) la sticlărie, Radul Glăjar și Ioan Spătar sticlar. Lor li se adaugă un sticlar din Sărata numit Toma Banci³¹.

Urbariul descrie în continuare amănunțit construcțiile și instalațiile hutei cu inventarul uneltelor și produselor existente la acea dată, pe baza cărora putem să reconstituim tehnica și tehnologia de lucru folosite în procesul de fabricație. Un loc aparte în descrierea glăjăriei îl ocupă încăperea pentru sticle situată într-un colț al sticlăriei. Ea este închisă cu scânduri având ușa cu lacăt. În interior sunt două polițe pentru ținut sticla pe care sunt rânduite mai multe forme de sticle: 553 ploști de sticlă de șapte tipuri, 629 pahare de patru tipuri, 15 cești mărunte, 20 căni cu toartă, 60 sticle mari cu toartă lungă (kotyogos hoszu száru), 19 mărunte, 225 cu toartă scurtă³². Lângă polițe se află un cuptor mic de cositorit construit din două părți, în partea de deasupra cu cinci pante mărunte.

De mare însemnătate este prezentarea glăjăriei din punct de vedere arhitectonic, fiind printre primele descrieri complete a unei glăjării din secolul al XVII-lea, păstrată până în prezent. Clădirea este din bârne pe unele locuri lipite, dar rău, fiind acoperită cu șindrilă "găurită pe alocuri, dar încă mai poate ține ceva". Într-un colț sunt descheiate pe mai multe locuri, "dar cum spun dregătorii pe vreo patru locuri le-au descheiat sticlarii". La cele două capete două uși "netrebnice" umblând pe țâțâni de lemn". Pe acoperișul (podul) sticlăriei sunt 8 scânduri de brad și 8 care de lemne de foc.

Ca instalații de producere a sticlei în clădire se găsesc două cuptoare. Unul pentru topit sticla, în jurul căruia lucrau patru lucrători care este fără acoperiș. Celălalt cuptor pentru ars "freta" și el este în stare bună. Lângă sticlărie există o casă mică din bârne acoperită cu paie - moară pentru sfărâmat piatra, cu roată cu două săgeți, jilip cu șteampuri, cu două săgeți fiecare, grindeul roții de apă și el cu cercuri și osii de fier la amândouă capetele. O albie din scânduri de fierăstrău pentru cernut piatra, în care există o găleată de piatră cernută. Aici se mai găsesc un ciur de piele în formă de sită și două site de cernut cenușa. Jgheburile de lemn din afara morii încă mai țin, și roata încă mai corespunde.

Sticlăria este închisă cu gard bun, "făcut numai în anul trecut" care trebuie doar să fie acoperit. În cele două capete ale gardului sunt două porți noi cu aripi umblând pe țâțâni de lemn³³. Urmează enumerarea uneltelor folosite la fabricarea sticlei existente la acea dată în dotarea hutei aparținând atât sticlarilor români, cât și sticlarilor nemți.

O nouă descriere a glăjăriei cu instrumentarul ei o găsim într-un document din anul 1649³⁴. Printre instrumentele de lucru sunt consemnate forme de sticlă confecționate din lemn și piatră. Inventarul mai cuprinde 4780 buc. sticlă de târg, 7900 ochiuri de sticlă, 2980 ochiuri străvezii, 80 sticle separatori de aur, 60 sticle opaițe³⁵. Inventarele și urbariile domeniului Porumbacu datând din perioada anilor 1664-1680³⁶ furnizează informații, în continuare, despre existența hutei situată în hotarul Porumbacului.

²⁷ Ibidem, p. 589.

²⁸ Ibidem, p. 587-596.

²⁹ Ibidem, p. 821; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVIII*, vol. II, București, 1987, p. 271.

³⁰ Urb. Făg., I, p. 866, 903; D. Prodan, op. cit., p. 271; Magdalena Bunta, în *Acta.MN.*, XVII, 1980, p. 220.

³¹ D. Prodan, op. cit., p. 271.

³² Urb. Făg., I, p. 864-866, 892; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³³ Urb. Făg., I, p. 902-903. Traducerea aproximativă, inventarul n-ar putea fi precizat decât de tehnicianul specialist; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³⁴ Sándor Takáts, *Rajok a török vilábol*, III, Budapest, 1917, p. 192-194; Idem, în *Századok*, 1907, p. 636; D. Prodan, op. cit., p. 271.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Urb. Făg., II, ; Magdalena Bunta, în *Acta.MN.*, XVII, 1980, p. 223.

Jurnalele economice păstrate de la Anna Bornemisza conțin știri despre produsele ce se realizau pentru necesitățile curții princiare, în același timp făcând posibilă urmărirea activității hutei între anii 1667-1688³⁷. Ultima însemnare privind expedierea unui transport de sticlă de la Porumbacu datează din anul 1688³⁸. Urbariul din anul 1664 de la Porumbacu de Sus amintește în șirul supușilor pe sticlarii Man Spătar, Radul Glăjarul, Ioan Glăjarul, în Sărata pe maistrul sticlar Toma Danci, iar în Arpașul de Sus doi cenușari³⁹. Foarte important este inventarul din noiembrie 1674⁴⁰ care, pe lângă faptul că menționează glăjăria și moara de sfărâmat piatra, face mențiunea că glăjăria „se găsește din sus de Portumbacu de Sus, sub pădure sau sub munte”⁴¹, fiind clădită din bârne de fag. În continuare este prezentat instrumentarul folosit de către meșteri în procesul de fabricație. Concomitent textul urbariului califică acum huta „eminentă” (jeles), în ea făcându-se neconținut sticle din belșug.

Pentru Porumbacu de Jos textul menționează pe sticlarul Stan Musa alias Glesar (Glăjar), iar în Porumbacu de Sus slujitorii la sticlărie Acim Bădilă, Oprea Bădilă, Somsa Sim, Man Spătar, Comșa Fuma?, Stoica Glăjar și doi cenușari. Mai sunt menționați câte un cenușar în Sărata și Corbi.

Din urbariul datat 1674 deducem că între timp (după 1664) huta din Porumbacu a fost arendată pentru o sumă de 400 florini care se plătește trimestrial, arendatorul fiind obligat să trimită sub formă de cadou anumite cantități de diferite feluri de produse curții princiare sau prefectului cu condiția ca și dregătorul domeniului să întrețină sticlăria cât ține arenda cu lemne și cenușă suficientă. În schimb „el, dregătorul să nu fie dator să procure sau să facă nici un fel de instrument”⁴². Începând de la această dată, 1674, glăjăria este arendată an de an, exploatarea ei făcându-se până la limita rezistenței instalațiilor care, deja sunt rudimentare față de instalații similare de la alte glăjării din țară și din străinătate.

În mod asemănător este descrisă huta în iunie 1676 existând același instrumentar și aceeași moară pentru sfărâmat piatra⁴³, precum și același Stan Glăjar în Porumbacu de Jos, iar la Porumbacu de Sus întreținătorul de foc Comșa Sin. În Sărata sticlarul Toma Banci și doi cenușari. Conform textului de la Porumbacu de Sus huta este arendată acum cu 500 florini anual, care trebuie depuși de către dregător în aceleași condiții de a servi curții anual sticlărie suficientă gratuit, dregătorul fiind obligat să servească glăjăria cu lemne și cenușă suficiente cât ține arenda, în afară de aceasta el nefiind obligat cu procurarea sau facerea nici unui fel de instrument⁴⁴. În decembrie 1676 sunt trimise de la Porumbacu la Dumbrăveni 246 sticle felurite (36 pentru vinars)⁴⁵.

Cele două documente amintite mai sus nu menționează numele arendatorilor, în vreme ce inventarul întocmit în anul 1680 cu ocazia unei noi arendări specifică faptul că ea este arendată unor polonezi⁴⁶ pentru suma de 500 florini⁴⁷. Cu această ocazie sunt înregistrate ustensilele și moara de sfărâmat piatra de pe apa care curge din munte⁴⁸. Glăjăria va apare în continuare în urbarii și inventare inclusiv în urbariul din decembrie 1700. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, între anii 1693 – 1700 glăjăria de la Porumbacu continuă să fie arendată. Mărturie stau cele șapte contracte de arendare cunoscute în prezent.

Primul contract de arendare a fost încheiat la 1 iunie 1693 cu ocazia arendării hutei pe timp de un an polonezilor Cazimir și Nicolae. Arenda începe cu data de 1 iunie și ține până la 1 iunie 1649 cu respectarea următoarelor clauze: în timpul muncilor capitale de vară iobagii aflați în serviciul glăjăriei să fie lăsați pe timp de trei luni să se întoarcă, fie cu vitele, fie pedestru la muncile domeniului. Suma arende este de 400 florini ungurești, pe care arendașii trebuie să o verse trimestrial la visteria Măriei sale. Altă condiție este ca nici prebenda, nici numărul lucrătorilor să nu fie sporite peste rândurile dinainte.

Contractul de arendare a hutei mai prevede că arendașii să nu poată pleca fără hotărârea Măriei sale înainte de împlinirea anului și servirea sumei contractate. Dacă ar pleca Măria sa să poată readuce

³⁷ Magdalena Bunta, în Acta. MN., XVII, 1980, p. 223.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Urb. Făg., II, p. 291-299.

⁴⁰ Ibidem, p. 614-615.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, p. 623-637.

⁴³ Ibidem, p. 788.

⁴⁴ Ibidem, p. 790-805.

⁴⁵ Ibidem, p. 847.

⁴⁶ Ibidem, p. 971-974, 991.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, p. 273.

ca pe slugi înlăturând orice sufragiu. Arendașii mai sunt datori ca la orice poruncă, fie și numai verbală să dăruiască când, ce fel și câte sticle dorește Măria sa fără să aștepte nici o plată și fără să se plângă. Totodată sunt obligați ca peste obiceiul și rânduiala de până aici să nu introducă nimic spre paguba Măriei sale, să nu-i molesteze pe dregători, iar dacă au ceva necaz să se plângă Măriei sale.

De cealaltă parte doresc ca meșterii proveniți din iobagii Măriei sale să slujească (la sticlărie) și de acum încolo. Cu acest prilej se specifică 12 cenușari, 8 făcători de foc, dintre iobagii fără vite (boi), 12 care de cărat lemne, 4 care pe an pentru adus pământ de la Brașov. După uzul de până acum dregătorii să le fie de ajutor în toate, să le servească prebenda în aceeași rânduială ca și până acum. Doresc să nu lucreze nimănui gratuit, ci doar Măriei sale, domnului Guvernator și domnului Grigore Bethlen când poruncesc măriile lor. La acestea s-a învoit și Măria sa, iar arendașii "ca niște cinstite și credincioase slugi s-au legat la toate punctele, cu datul mâinii. Adăugând și că dacă în acest timp unul ar muri, celălalt să suporte fără nici o sustragere plata sumei"⁴⁹. Clauzele înscrise în acest contract se regăsesc, cu mici excepții și în contractele de arendare de mai târziu.

Începând din 10 august 1694 a fost încheiat un nou contract de arendare, acum cu evreii din Alba Iulia, Iacob Fincz și fiul său Solomon. Termenul de arendare este 10 august 1694 – 10 august 1695 cu exceptarea celor trei luni de vară din timpul muncilor capitale în care lucrătorii iobagi să se întoarcă la slujba Măriei sale. Suma de arendare este de 400 florini ungurești, plătită în patru rate trimestriale. Se mențin aceleași obligații ca în contractul precedent, precum și menținerea lucrătorilor polonezi.

Arendășii dacă n-ar plăti suma arendei când ar porunci Măria sa ori Prefectul său, pot fi concediați în baza acestei scrisori, toate bunurile lor pot fi luate la jumătate de preț și până nu vor satisface deplin să fie reținuți în detenție dacă prin bunăvoință nu vor fi scoși prin chezașie⁵⁰. Un nou contract de arendare a fost încheiat începând cu data de 1 iulie 1697 cu alți doi evrei Avram Vigder și Avram Naphtalin pe durata 1 iulie 1697 – 1 iunie 1698, cu 500 florini și în genere în aceleași condiții. Suma trebuia să o plătească jumătate la 1 noiembrie, jumătate la 1 iunie. De data aceasta sunt obligați să dea gratuit tot felul de sticle numai Măriei sale. Pot menține pe polonezi ca lucrători, care și ei să fie obligați ca dându-li-se parte dreaptă să slujească⁵¹.

Cu toate cele stipulate în contract, la 11 martie 1698 s-a ajuns la un nou contract de arendare, de data aceasta cu aceiași doi poloni Nicolae și Cazimir. Contractul este încheiat pe perioada 26 octombrie 1698 până la 25 iunie 1699 tot pentru 400 florini ungurești cu aceeași clauză ca arendașii să nu poată pleca în acest timp fără îngăduința Măriei sale, iar dacă pleacă fără aceasta, Măriile lor *exclusis omnibus Procesibus juridicis et subterfugiis*, să-i poată readuce de unde s-ar găsi, sat, oraș, bălci ca pe slugi obligate. Să fie datori să plătească suma chiar dacă ar pleca în țări străine. În rest sunt impuse condițiile obișnuite⁵².

Un ultim contract de arendare datează din 7 noiembrie 1700 cu polonul Nicolae asociat cu evreul Solomon (Sidor Solomon) pe răstimpul 1 noiembrie 1701-30 noiembrie 1702 de data aceasta numai pentru 300 florini, ocazie cu care este limitată și sticla gratuită pe seama principelui la o valoare de 200 florini, cu clauza că dacă nu vor da sticlă la această valoare să compenseze lipsa în bani ce se adaugă la arendă și invers, dacă la porunci vor face sticlă peste această valoare, prețul lor să fie socotit în suma arendării⁵³.

Arendările succesive ale hutei, pe lângă faptul că fac ca ea să fie exploatată până la limita rezistenței instalațiilor duc la degradarea ei din punct de vedere moral având de suferit însăși arhitectura din cauză că arendașii pe motiv că în contractele lor de arendare nu se prevăd clauze privind intervenții din partea lor în caz de degradări, nu sunt preocupați de reparațiile necesare și nici de modernizarea din punct de vedere tehnic și tehnologic. Cu atât mai mult cu cât nici proprietarii nu sunt interesați în asemenea măsuri. Dovada o constituie clauza stipulată în majoritatea contractelor de arendare care prevede că „dregătorul să nu fie dator să procure sau să facă nici un fel de instrumente”⁵⁴.

⁴⁹ Arh. St. Bp. AFT, D., VI, Fasc. 435 I.

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Ibidem

⁵² Ibidem

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Urb. Făg., II, p. 623-627.

Atât inventarele, cât și contractele de arendare ale hutei de la Porumbacu menționează, pe lângă uneltele, instalațiile și produsele existente la datele întocmirii lor și iobagii de pe domeniu și din satele aparținătoare care execută diferite munci la glăjărie în contul obligațiilor față de stăpânul feudal constând din cărăușie, tăiatul lemnului, zdrobitul pietrei etc.⁵⁵. În perioada 1632 – 1691 întâlnim, în general, aceleași nume de iobagi executând diferite munci, la început necalificate, activitățile de bază, cea de sticlărie, suflător de sticlă și de făcător de forme pentru sticle, fiind efectuate de către meșterii sticlari, nemți, polonezi, boemieni, muranezi etc. Mai târziu aceștia îndeplinesc și munci calificate fiind menționați alături de sticlarii străini. Meseria de sticlărie transmițându-se din tată în fiu așa fel încât numele de glăjar devine apelativ frecvent la românii din Porumbacu și satele din împrejurimi.

Documentele referitoare la domeniul Porumbacu și la hutele care ființează aici, urbarii, contracte de arendare indică și retribuirea pe care o primește meșterul sticlărie în diferite perioade de timp. Inventarul din 5 decembrie 1700, de exemplu, arată că prebenda maistrului sticlărie (üveg mester) la acea dată, pe săptămână este de 1 ½ gălele de grâu, 2 fontă de brânză, iar pe zi, 2 cupe (ejtel) de bere.⁵⁶

În afara celor două hute, Comana și Porumbacu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și anume între anii 1637 – 1644 este menționată glăjăria de la Râșnov (Rosenau). Întemeietorul ei este considerat Stephan Andreas. Huta se găsește la o distanță de două ore de mers „cu piciorul” de la Râșnov lângă Buteasa înspre munții Bucegi.⁵⁷ În anul 1813 este „din păcate dăruită”⁵⁸.

Începând din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și în a doua jumătate a acestuia în sudul Transilvaniei funcționează deja 15 glăjării dintre care unele cu o continuitate de funcționare din secolul al XVII-lea, cum este cazul hutei de la Porumbacu de Sus. Încetarea definitivă activității și abandonarea ei a avut loc în urma construirii glăjăriei de la Avrig în anul 1892.⁵⁹

Documentele de arhivă păstrate de la familia Teleki menționează că în partea de sud a Transilvaniei, în Țara Făgărașului, pe lângă glăjăria de la Porumbacu de Sus în anii 1715 și respectiv 1718 sunt în funcțiune hutele de la Arpașu de Sus și de la Cârțișoara (Streza-Cârțișoara)⁶⁰. Un document din 20 iulie 1715 provenit din arhiva familiei Telehi menționează la Arpașu de Sus pe un locuitor Stephan Joan care este „sticlăru Domniei Sale”, adică al stăpânului domeniului. Documentul este considerat a fi cel mai vechi document care atestă glăjăria⁶¹. Din conscripția întocmită în anii 1721-1722 reiese că înființarea hutei a avut loc înainte de data întocmirii acesteia, probabil anterior anului 1715⁶². În anul 1738 huta a fost condusă de un oarecare Fleissig al cărui nume apare și la hutele de la Porumbacu de Sus, Ucea de Sus și Cârțișoara. Huta a funcționat fără întrerupere până la sfârșitul secolului al XVIII (1787). Între anii 1742-1784 huta de la Arpașu de Sus fabrica următoarele produse: la 16 august, la comanda voievodului din București, Mihai Racoviță, se produc geamuri (üveg tabla), în 1749, diferite tipuri de obiecte din sticlă, în 1751 diferite tipuri de carafe și pahare de băut. Un document datat 21 octombrie 1762 arată că „glăjăria se află în pădurea de la Arpaș” menționându-i, în același timp pe maeștrii Venzel Tajer Majer și Johannes Pépel.

Izvoarele menționează că la începutul secolului al XIX-lea (anii 1800, 1804, 1824, 1832 și 1843) munca la huta continuă. Dintr-un document din anul 1803 aflăm că huta este condusă de către Băptis Fischer, gravor de sticlă, de origine cehă care în anul 1804 o reconstruiește ridicând o huta nouă în locul celei vechi, așa cum reiese din contractul pe care acesta îl încheie cu proprietarul moșiei pe care ființează, contract încheiat pe o perioadă de 30 de ani. La 16 iulie 1804 noul atelier este deja în picioare, iar atelierul de gravură „se află sub acoperiș”. Acum, huta este situată în „hotarul cu Arpașu Mare”(sic!) și „le depășește pe cele de la Zălan, Bixad, Porumbacu și Cârțișoara”⁶³.

⁵⁵ Bujor Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVII-lea, în Anuarul Institutului de Istorie Cluj . VI, 1964, p. 172-177 (în continuare AIIC).

⁵⁶ Arh. St. Bp. AFT, D. XIV, Fasc. 9 I.

⁵⁷ Landler Rosenau, Monographie, p. 65.

⁵⁸ Herbert Hoffman, Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen, în Forschungen zur Volks und Landeskunde, Bd. 15, nr. 2, 1972. P. 91 (în continuare FVL); Idem, Contribuții la studiul glăjăriilor din sudul și sud-estul Transilvaniei, în Aluta, 1980, p. 298, 305; Ernst Wagner, Ergänzungen zur Mitteilung Herbert Hofmanns, Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123.

⁵⁹ Ibidem

⁶⁰ Magdalena Bunta, Katona Imre, Az erdélyi üvegművesseg a százfordulóján, București, 1983; Idem, A magyar üvegművesseg, Budapest, 1974, p. 57.

⁶¹ Magdalena Bunta, op. cit., p. 67.

⁶² Ibidem

⁶³ Ibidem

Se pare că, în acest caz trebuie să considerăm înființarea drept o reînființare sau mai bine zis o reorganizare a glăjăriei; așa cum este amintit în același loc pentru anul 1844 "arendaș Talmeyer în timpul căruia glăjăria a fost din nou ridicată de către administratorul Ferdinand Friederich, după o decădere, dând sticlă curată și șlefuire frumoasă". Același Fischer se pare că a reorganizat și glăjăriile de la Porumbacu și Cârțișoara. Concluzia care se desprinde este că putem vorbi despre o sistematizare a glăjăriilor de pe valea Oltului de către un specialist din Boemia, puternic centru european al fabricării sticlei⁶⁴.

În anul 1827 a fost ridicată fabrica de sticlă din "valea Albota" care mai târziu a fost mutată în valea Arpașu Mare, situată la aproximativ 7 km. sud de comună, în pădure, pe malul stâng al pârâului Arpaș. Sticlăria a atras o mulțime de nemți și locuitori din toate părțile dând naștere la un al doilea sat, situat la poalele muntelui. Aici a funcționat o școală cu limba de predare germană, unde au învățat "și unii săteni de ai noștri"⁶⁵. În anul 1839 huta se găsea "mai sus de localitate"⁶⁶. Din datele publicate în literatura de specialitate reiese că în anul 1856 huta din Arpaș deținea un cuptor și 10 oale (creuzete) pentru topit sticlă⁶⁷. Huta nu mai exista în anul 1902.

J. Bielz considera că huta a fost înființată în anul 1738, împreună cu cea de la Cârțișoara, de către un membru al familiei Fleissig, considerație pe care noi nu o împărtășim⁶⁸.

Referitor la huta lui Teleki de la Cârțișoara există date care arată că aceasta funcționează în primii ani ai secolului al XVIII-lea în perioada 5 februarie 1718-26 septembrie 1735. Începutul activității de aici îl putem considera că are loc în anul 1718 după ce a produs la comandă "farfurii" ("ochiuri") de sticlă "măruntă și bătrână". În anul 1728 la huta se fabricau, pe lângă "farfurii" ("ochiuri") de sticlă și tablă de sticlă (foi pentru geam) și diferite butelii. Într-o scrisoare se arată că "glăjăria este în declin" după moartea lui Teleki Jozsef survenită în 25 septembrie 1735. Despre activitatea hutei în anii 1735-1762 nu există date. În primăvara anului 1762 Teleki Laszlo a pornit din nou fabricarea sticlei la Cârțișoara, dar huta cea nouă nu a mai fost construită în același loc unde a funcționat huta cea veche. Imediat după începerea producției, proprietarul a arendat-o pe o perioadă de 8 ani. Huta a primit comenzi încă din anul 1764 pentru a produce tablă de sticlă (foi pentru geamuri) cât și pahare de apă și de vin.

După cum reiese din documente, la 28 decembrie 1774, arendaș al hutei a fost Johann Băptis Fischer în timpul căruia huta fabrica felinare, lămpi și diferite forme de sticlă de culoare verde, așa cum reiese dintr-o decontare a arendașului. Între timp din cauza defrișării pădurii huta și-a schimbat locul de funcționare. În anul 1781 se lucra deja la clădirea noii hute, dar în aprilie 1782 "când au fost ridicate și casele muncitorilor" a izbucnit un incendiu care a distrus din temelii huta. Între timp munca s-a desfășurat la huta cea veche. Un ordin din 10 iulie 1784 spune că "proprietarul să fie obligat să aducă la glăjărie un gravor de sticlă, menționând totodată că "anual se obișnuiește să fie făcute pentru stăpân" carafe și pahare gravate. Administratorul l-a anunțat pe Teleki Jozsef că intenționează ca la 13 iulie 1786 să meargă la Görgey pentru a aduce de acolo un arendaș" întrucât huta din Görgey stă prost".

Din documentele care ne stau la dispoziție putem deduce că în anul 1787 atât huta de la Porumbacu, cât și cea de la Cârțișoara au arendaș comun (probabil Fischer). Din cauză că nu s-au putut înțelege cu Fischer asupra sumei de arendare s-a iscat o problemă referitoare la arendarea din nou a hutei. Apare soluția aducerii la Cârțișoara a unui nou arendaș, meșter sticlar din Cehia. În anii 1790-1793 la Cârțișoara ne întâlnim din nou cu un arendaș cu numele Fischer.

Wesseny Dániel, administrator al glăjăriei, îi comunică la 21 februarie 1793 proprietarului care se afla la Viena următoarele în legătură cu activitatea sticlarilor: "la început câteva zile au produs sticlă foarte urâtă până când nu s-au acomodat cu cuptoarele și nu au învățat și din alte greșeli. Acum fabrică deja cristal, geamuri și alte feluri de sticlă verzi atât de frumoase (...) încât celelalte hute se ascund (...) nici una nu o poate ajunge".

Urbaniul din 7 februarie 1801 al domeniului ce a aparținut contelui Teleki Jozsef menționează, pe lângă celelalte construcții de pe domeniu și glăjăria care se găsea "pe hotarul satului Streza-Cârțișoara în

⁶⁴ Stephan Kees, *Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens in seinen gegenwertigen Zustande etc.*, Viena, partea II, vol. II, p. 860.

⁶⁵ Constantin Stan, *Școala poporană din Făgăraș și de pe Târnave*, vol. I, Sibiu, 1928, p. 138.

⁶⁶ Ignaz Lenk, von Treuenfeld, *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und ortographisch Lexikon...*, 4 Bände, Wien, 1839, p. 335.

⁶⁷ Lajos Ságheily, *A magyar üvegipar története*, Budapest, 1938, p.279 (în continuare Ságheily).

⁶⁸ J. Bielz, *Kunstgewerbe...*, p. 160.

cotitura din sus", în pădure. Sunt înregistrate clădirile cele mai importante care alcătuiesc glăjăria, precum și locuințele muncitorilor, care se aflau prin jur.

Glăjăria se compunea din următoarele construcții: un șopron pentru depozitarea potasei; un șopron pentru sticlă, înalt și spațios, în stare bună acoperit cu șindrilă, în care se află un topitor cu cuptoare mari pentru sticlă și trei cămări tot pentru sticlă; un depozit lung cu pereții din bârne, acoperit cu șindrilă, cu cuptor pentru prepararea foilor de sticlă; un alt depozit făcut tot din bârne acoperit cu șindrilă, pentru conservarea sticlei; o varniță sau o cămară pentru var, acoperită cu paie, cu pereți din bârne; o moară pentru pisat piatra, cu o roată acoperită cu paie cu pereții din bârne; o clădire pentru tăiatul sticlei, cu acoperiș de paie și cu pereții din bârne, împreună cu o roată exterioară și cu două roți interioare, și în sfârșit o magazie acoperită cu șindrilă, cu pereții din bârne pentru fabricarea leșiei (potasei).

Celor de mai sus li se adaugă: o clădire cu două camere, din bârne, așezate pe fundament din piatră, cu acoperiș de șindrilă, în care, la data întocmirii urbariului locuia arendașul. Locuința avea și două cămări mici și un grajd făcut "pe cheltuiala proprie" care adăpostea 4 cai; se mai găseau și opt case mici țărănești, separate una de alta, cu acoperiș din paie, cu pereții din bârne situate nu departe de clădirea care adăpostea cuptorul pentru topit sticla, în care locuiesc "lucrătorii de la șopronul de sticlă". Din declarația arendașului reiese că mai existau și alte construcții făcute pe cheltuiala lui. În final sunt pomenite trei case separate una de alta, acoperite cu paie, cu pereții din bârne, bune pentru locuit, construite pentru lucrătorii de la glăjărie⁶⁹. Huta a fost arendată pentru suma de 500 florini anual, la ea muncind mai mulți lucrători. În anul 1841 huta este arendată de către Carl Fischer, iar în anul 1850 arendaș este Lindner, Anton Colbert este conducător tehnic, iar Johann Waldhütter contabil. În anul 1852 Johann Braun este amintit ca administrator.

La Cârțișoara s-a fabricat în anul 1847 și sticlă gravată, "dar fundul sticlelor se desfăcea ușor".

Huta deținea în anul 1856 un cuptor și 10 "oale"(creuzete) pentru topit sticla. Ultimul an în care huta este menționată într-un document este 1902 dată la care huta "nu mai există".

Documentele menționează că în luna noiembrie 1741 pe domeniul Beliu aparținând Episcopiei Romano-Catolice din Oradea, în hotarul dintre localitățile Groșeni (Groși) și Hășmaș (Hagymas)⁷⁰ începe construirea unei hute care este menționată la Groșeni⁷¹, dar mai frecvent la Hășmaș și apoi la Beliu⁷², unde a fost mutată de altfel în jurul anilor 1780-1787 în scopul apropierei ei de sursele de materii prime și de drumurile care duc spre comitatul Arad⁷³. Actele existente la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor din Oradea menționează manufactura sub denumirea de "huta vitraria", "ustrina vitraria" și "officina vitraria"⁷⁴. Construirea hutei începe în luna noiembrie 1741; până la sfârșitul anului este ridicată clădirea principală, sunt zidite cuptoarele, este construit șteampul⁷⁵, iar în anul 1742 este construită moara pentru zdrobit piatra de cuarț⁷⁶.

V. Covaci, plecând de la documentele de arhivă existente⁷⁷ face o descriere detaliată a manufacturii. Pentru aceasta folosește inventarul sumar, întocmit în anul 1784 cu ocazia schimbării provizorului din Beliu⁷⁸, considerat de către autor ca fiind foarte sumar nedeosebindu-se în esență de cel din anul 1760⁷⁹. În ambele documente sunt înregistrate imobilele aparținătoare hutei cu instalațiile și uneltele existente. Pentru o imagine mai completă asupra imobilelor și instalațiilor hutei autorul folosește documentul din urmă, în care sunt menționate clădirile care compun sticlăria, cuptoarele pentru topit sticla, uneltele folosite în procesul de fabricație, anexele, locuințele lucrătorilor și dotările sociale existente.

⁶⁹ Documentul a fost folosit de către directorul Liceului din Făgăraș la lucrarea de grad I. Lucrarea ne-a fost pusă la dispoziție de către domnul Traian Cânduleț din satul Cârțișoara căruia îi mulțumim și pe această cale. În trecut documentul s-a aflat în Arhiva Muzeului din Făgăraș de unde a fost luat de către Ștefan Pascu și nu se mai știe nimic despre el.

⁷⁰ V. Covaci, Manufactura de sticlă de la Beliu în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în Crisia, III, Oradea, 1973, p. 219-234; Idem, Manufactura de sticlă de la Beliu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Crisia, VI, Oradea, 1976, p. 76-88.

⁷¹ AN. DJB.O, Fond Episcopia Romano-Catolică Oradea, Seria economică. Manufacturi, Registrul de contracte 1743-1746.

⁷² Ibidem, Socotelile hutei din anii 1760, 1767, 1770.

⁷³ Ibidem, Conscrierea și evaluarea tuturor edificiilor domeniului "anul 1787".

⁷⁴ V. Covaci, în Crisia, III, 1973, p. 220.

⁷⁵ Idem, Socotelile hutei, anul 1741, poz. 1; V. Covaci, în Crisia, III, 1973, p. 219-231.

⁷⁶ Idem, anul 1742, poz.7.

⁷⁷ V. Covaci, în Crisia, III, 1973, p. 219-231.

⁷⁸ Idem, Socotelile hutei, anul 1748, poz. 38.

⁷⁹ Idem, Dosar 87, p. 45-51.

O imagine asupra amplasării imobilelor aparținătoare hutei poate fi realizată comparând inventarul de mai sus cu o schiță topografică întocmită în inventarul din anul 1772⁸⁰. Inventarul hutei întocmit în anul 1789 menționează că aceasta este înzestrată cu *instrumenta politoria și fabrica scissoria cum rota* necesare pentru gravarea și șlefuirea sticlei⁸¹.

În anul 1762 în Maramureș pe valea Șomcutei, în hotarul Barcăului s-a înființat o nouă hută care, împreună cu altele, a aparținut familiei Károlyi, dar nu a fost administrată în mod direct de către acesta. Între anii 1762-1767 huta a fost arendată pentru suma de 100 de coroane de aur⁸².

Huta cea mai veche de la Bixad (Bicsad) a fost pusă în funcțiune de către Mikó Ferenc (mort în anul 1755) în mijlocul pădurii de fag (făget) pe platoul Jimbor de pe malul Pârâului Uscat, Bixadul de azi și Mikfalău. Așa a primit satul Mikfalău numele de la cel care a pus bazele hutei. Unii consideră ca dată a întemeierii hutei anul 1760⁸³, alții susțin că huta a fost întemeiată în septembrie 1763.

Cu ocazia studierii clopotului mic din scaunul Trei Scaune a ieșit la iveală și clopotul mic "de suflet" al bisericii romano-catolice din Mikfalău a cărui inscripție menționează o "Glăjărie". În anul 1750 huta exista deja. Descoperirea acestor date care nu sunt conforme cu cele cunoscute până acum ne pot duce la concluzia că întemeietor al hutei poate fi considerat Mikó Ferencz și nu fiul său, Mikó Miklós. La hută au lucrat, pe lângă meșteri nemți și meșteri cehi și localnici. Dintre aceștia, numele lui Pál Peter și Mihály Lános au fost înscrise pe clopotul mic păstrat în biserica din localitate.

Întrucât cu timpul huta a folosit lemnul din pădurea de fag, Mikó Miklós, fiul fondatorului, a mutat huta pe teritoriul Bixadului de astăzi, care în anul 1782 aparținea comitatului Alba de Sus (din anul 1877 comitatul Trei Scaune). Trei pătrimi din hotarul Bixadului erau acoperite de păduri. Localitatea însăși își datorează existența mutării aici a hutei. "Fumul închis al fabricii a dat ființă satului – scria Orbán Balász - în *Descrierea Transilvaniei* - și astfel lucrurile neînsuflețite produc suflet fabrica fabrică satul, pe vatra căruia cu zeci de ani în urmă era un loc sălbatic".

Colonia și huta au funcționat la început în condiții modeste. În anul 1790, la 8 ani după strămutare aici locuiau 12 familii. Mai târziu, tot mai multe familii s-au așezat în colonie. Dintre cei care s-au așezat în colonie unii lucrau pe pământul contelui, alții s-au calificat ca sticlari sau îndeplineau diferite munci necalificate în folosul hutei (țiaiau lemne în pădure, le mărunțeau și le cărau la hută, zdrobeau piatra de cuarț, preparau "frita", ardeau cenușa și fabricau potasa etc.). În această perioadă huta se întindea pe o suprafață de aproximativ două jugăre. Pe acest teren au fost amplasate clădirile principale ale hutei și anexele. Clădirea principală – huta propriu-zisă – avea o lungime de 80 m. și o lățime de 40 m., fiind construită din lemn și acoperită cu șindrilă. În anul 1813 glăjăria aparținea localității și se găsea "mai sus de Bixad" (astăzi încorporată localității), colonia având 21 de gospodării.

Huta grofului Miklós Benedek se află la 26 km. de Bixad, pe calea ferată și are o putere instalată de 4 HP și 20 de "oale" (creuzete) pentru topit sticla, producând anual 80.000 de obiecte din sticlă și cristal, tablă din sticlă (geamuri) și diferite sticle⁸⁴. În anul 1901 huta a devenit fabrică de sticlă. În literatura de specialitate funcționarea hutei de la Buteasa este aproape necunoscută. Reconstituirea istoriei hutei o putem realiza cu ajutorul documentelor de arhivă care ne furnizează date importante despre existența și funcționarea acesteia⁸⁵.

Din documente reiese că huta a fost înființată la mijlocul sec. al XVIII-lea, mai precis în anul 1754 pe valea Șomcutei din districtul Chiuar. Fondatorul ei a fost Teleki Ádám, care-și avea reședința la Luna de Sus. El a supravegheat activitatea hutei de la înființare până în anul 1763. Din acest an Teleki Ádám transcrie averea sa din districtul Chiuar pe numele fiului său. Transferul are loc la 13 martie 1844. Bătrânul Teleki ține sub supraveghere atentă funcționarea hutei până înaintea anului 1769, când decedează. Din înscrisurile moșiei de la Buteasa, conscripția din 1771 știm că huta a fost amplasată la capătul de răsărit al satului.

⁸⁰ Idem, p. 59.; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78.

⁸¹ V. Covaci, în *Crisia*, III, 1973, p. 221, 232-233; Idem, în *Crisia*, VI, 1976, p. 77.

⁸² Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78.

⁸³ Sághezi, p. 291, 30; Blätter für Geist, 1884, passim; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 71-72; Lukas Jozsef Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 2 Bände, Hermannstadt, 1813, p. 177 (în continuare MB); *Die Österreichisch ungarische Monarchie in Wort und Bild*, VI Bd., Wien, 1839, p. 350 (în continuare ÖU).

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 89-96.

Cercetările efectuate până acum nu au putut preciza data înființării hutei. Cert este că într-o scrisoare datată 1740 Teleki senior menționează pe un oarecare Glesan (probabil Glesar) Janos, maistru sticlar cu care a "umblat prin locuri" pe care acesta le cunoștea bine și "lângă Lăpuș în Poiană locul i-a plăcut mai mult...". Din scrisoare reiese că identificarea poienii a avut drept scop alegerea locului pentru hută.

În 1743 Teleki Ádám continuă corespondența cu Borsai István arendaș de mină din Zlatna (?) pentru aprovizionarea cu "Ciborium" (vopsea roșie) și mercurul necesare. Borsai îi comunică mai târziu că pentru mercur trebuie să se adreseze monetăriei, dar că el i-a făcut rost de 8 livre de "Ciborium foarte frumos". Cu siguranță materialele comandate erau pentru huta care funcționa deja. Tot prin documentele de arhivă se poate dovedi că în lunile ianuarie-aprilie 1744 "a fost aprins deja focul hutei". Pentru a dovedi că în hută s-a lucrat între anii 1744-1754 avem la dispoziție o singură informație. La 1 februarie 1746 contabilul hutei îl anunță pe Teleki Ádám că maistrul glăjăriei a terminat buteliile (...) și că "în cursul săptămânii va termina și pe celelalte și cum le va termina (...) va trimite și cele 10 butelii...".

Din scrisorile amintite aflăm că în anul 1754 au existat producții mari datorate probabil unei extinderi a hutei sau unei modernizări a ei. În acel an la hută au lucrat 23 de tăietori de lemne ruși, s-a construit șteampul (moara pentru zdrobit piatra, zdrobitorul); pământul de la Vad a fost excavat de către olarii localnici, se arde varul și se face cenușa (potasă).

La 27 iunie 1755 un delegat al lui Teleki a fost anunțat de un angajat al hutei că acoperirea ei cu șindrilă se apropie de sfârșit, șteampul va fi gata în 3-4 zile, sunt vreo 400 stânjeni de lemne; cenușă (potasă) este din belșug și dacă "oalele" de topit vor fi primite, în 3-4 săptămâni se pot apuca de lucru.

Din scrisoare mai știm că în decembrie au funcționat deja 4 cuptoare. Un oficial de la Curte vorbind despre avansarea înceată a muncii la hută îi atrage atenția lui Teleki asupra a două aspecte: pământul trebuie ars, spart, cernut ca și făina, după aceea se fac din el cărămizi și "oale". Din cărămizi se construiesc cuptoarele. Un cuptor a fost construit cu pământ de la Criș (Keresi). Din cele expuse mai sus se poate deduce că în anul 1754, față de anii anteriori s-au produs extinderi mai mari decât cele dinainte de 1754; huta a funcționat înainte în condiții modeste.

Conscripția din anul 1771, pe lângă faptul că indică locul unde funcționează huta, amintește și că ea a fost construită cu 17 ani în urmă. Socotind întoarcerea în timp cu 17 ani înseamnă că aceasta a fost construită în anul 1754, an în care au fost produse transformările amintite. Din tabelul întocmit la 3 septembrie 1755 reiese că la huta din Buteasa au lucrat la acea dată următoarele persoane: Schüller Antoni, primul maistru de glăjărie, Schüller Venzel, al doilea maistru de glăjărie, Christian Schmidt, al treilea maistru, Jakob Schmidt, al patrulea maistru, Ferdinand Szemper, al cincilea maistru. Mai este așteptat sticlarul Martin Kolhver și cel de-al șaptelea "acela pe care îl vor aduce pentru gravat".

După cum aflăm dintr-o însemnare persoanele amintite mai sus se aflau deja la hută la data menționată, dar nu au venit acolo de mult timp și că era așteptat Martin Kolhver, sticlar și al șaptelea M. Mező pe care "il veți aduce dumneavoastră". În diferite perioade ale activității ei huta a produs o gamă variată de produse din sticlă și cristal, remarcându-se sticlele de farmacie. Din documente reiese că între 1 ianuarie-22 martie 1756 în glăjărie au fost confecționate și trimise lui Teleki la moșia sa din Luna de Sus mari cantități de produse din sticlă și cristal. În această perioadă Teleki a purtat o corespondență bogată cu administratorul Bérkszi Mihály cu Bodóki Jozsef, cu Cseh Benjamin în legătură cu procurarea de către aceștia a diferite materiale necesare producerii sticlei. Este vorba despre salpetru, arsenic, piatră albastră ("braunstein").

Sticla se comercializa pe piețele din interiorul Transilvaniei unde în câteva orașe au fost înființate depozite de unde sticla putea fi vândută în zonă. Produse se puteau procura și direct de la glăjărie, fie pe loc, fie prin comenzi. Socotelile, însemnările și corespondența din perioada anilor 1756-1763 arată că în acel timp se fabrica o gamă destul de largă de sortimente de sticlă: "farfurii" și "tablă de sticlă" pentru geamuri, pahare de cristal sau sticlă, carafe, butelii de diferite dimensiuni din sticlă alba și colorată sau din cristal, vase pentru medicamente, sticlă țărănească, vase din "sticlă de os" (opal).

Între anii 1764-1769 produsele din sticlă nu s-au schimbat față de perioada menționată mai sus. Din 1761 apar menționate câteva produse care nu au fost menționate anterior și anume: sticlă pentru muște, verzuie și călimări din sticlă albastră. Documentele, pe lângă menționarea sortimentelor de produse fabricate vorbesc despre greutățile întâmpinate de hută în legătură cu lipsa forței de muncă calificată și a materiilor prime, cu arendarea glăjăriei și urmările ei, cu aducerea muncitorilor calificați din

străinătate și cu consecințele acesteia, cu dese simptome ce apar în procesul de producție și în funcționarea glăjăriei, care fac ca în anul 1792 aceasta să își înceteze activitatea⁸⁶.

Julius Bielz menționează că huta de la Covasna a fost înființată în anul 1760 de către familia Mikes⁸⁷. Magdalena Bunta și Katona Imre consemnează că la mijlocul sec. al XVIII-lea până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea au fost înființate mai multe hute, specificând că în anul 1760 au fost înființate hutele din Covasna și Zagon, confirmând cele afirmate de către Bielz⁸⁸. Herbert Hoffmann, citându-l pe Sághegyi semnalează prezența hutei și în anul 1856⁸⁹. Trebuie să menționăm că Sághegyi se referă în lucrarea citată de Hoffmann la o glăjărie existentă în localitatea Crasna nu Covasna. Credem că Hoffmann greșește, fie confundând localitatea Crasna cu Covasna, fie confundând Covasna cu județul Covasna, ambele localități aflându-se în județul Covasna. Ernst Wagner susține că "probabil este comuna Zăbrătau" adăugând "fără noi izvoare"⁹⁰.

Magdalena Bunta în lucrarea publicată în colaborare cu Katona Imre menționând hutele care au funcționat în sud-estul Transilvaniei la mijlocul sec. al XVIII-lea și în sec. al XIX-lea, consemnează și huta din Malnaș, despre care spune că a fost înființată înainte de anul 1772. Mai departe arată că lucrările de specialitate anterioare au dat ca an de înființare anul 1792, iar că data recomandată de ea arată că huta a început să funcționeze cu 20 de ani mai devreme. Nici acest an nu exprimă începutul funcționării hutei. De fapt la 27 aprilie 1772 Mikó József îi amintește lui Mikó Miklós că moara de zdrobit piatra aflată la huta din Malnaș a construit-o el; de aici rezultă că huta din Malnaș a funcționat înainte de anul 1772⁹¹.

În anul 1839 numele localității era Uveg-Tsür, Malnascher Glasshütte, Malnas Officina, românește Gleserie; moșie cu glăjărie⁹². Documentele menționează în pasul Șomcutei, în hotarul aparținând Poienii Codrului o hută pentru "fabricarea sticlei care a funcționat și înainte de anul 1777. Acest lucru se poate deduce și din faptul că în anul 1777 au fost folosiți 1777 florini pentru renovarea ei. Referitor la producția hutei știm că în anul menționat s-au consumat pentru producție 3505 brațe de lemne, 524 feldere (gâble) de cenușe, 196 măji de materie topită, 112 feldere sare de Bicaz și 8 care de argilă de Brașov.

Huta din Poiana Codrului este considerată precursora fabricii de sticlă ce funcționează în zilele noastre în localitatea amintită. Studiile care se ocupă de istoria fabricii și a fabricării sticlei la Poiana Codrului fixează începuturile ei în anul 1801 considerând-o o creație a fostului conte maghiar Károlyi. Documentele păstrate în arhivele familiei Károlyi arată că huta a funcționat deja în anul 1777. Se presupune că în 1801 huta și-a schimbat locul de funcționare, rămânând însă în hotarul localității Poiana Codrului, așa cum mai târziu, până în anul 1848 s-a mutat încă de trei ori. La începutul sec. al XIX-lea, însemnările din perioada anilor 1828-1913 menționează localitatea sub numele Zeleste (Zelestie), Glăjăria Nouă, Poiana Codrului (Zelestye, Uj Hutta, Zelestyhuta)⁹³.

În prima jumătate a sec. al XVIII-lea dintre hutele care au funcționat în Transilvania cea de la Săldăbagiu este reprezentativă. Principalele izvoare de atestare și cunoaștere a funcționării hutei sunt scrisorile familiei Teleki existente în fondul de documente cu același nume. Documentele arată că în anul 1722 la Săldăbagiu, în județul Bihor începe fabricarea sticlei⁹⁴, huta funcționând în același loc în care a funcționat și la începutul deceniului al cincilea. Înființarea hutei se datorează generalului Károlyi Sándor și a fost construită probabil pe locul unei hute mai vechi. Sticlarii și lucrătorii au fost aduși de către proprietar din străinătate, probabil din Cehia, iar conducerea hutei i-a fost încredințată lui Farkas István.

În contractul încheiat cu meșterii aduși din străinătate era inclusă clauza potrivit căreia aceștia aveau ca datorie să-i învețe pe tinerii din sat, români și unguri meșteșugul fabricării sticlei. La început la hută au fost șase meșteri: un topitor (smelzer), un fierbător de materie primă – "frită" – (fluzfözö), un legător de sticlă (üvegtötő) și patru ucenici.

⁸⁶ Ibidem, p. 89-96.

⁸⁷ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

⁸⁸ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p.70; Sághegyi, p. 291; Herbert Hoffmann, în FVL, Bd, 15, nr. 2, 1972, p. 100; Ernst Wagner, în FVL, Bd.16, nr. 2, 1973, p. 122.

⁸⁹ Ibidem

⁹⁰ Ibidem

⁹¹ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 70.

⁹² Sághegyi, p. 279; Österreichische Vaterlandeskunde, Hermannstadt, 1858, passim; (în continuare ÖV)

⁹³ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 77-78; Ing. Dr. Cristina Popescu, File din istoricul sticlei românești, în Industria ușoară, nr. 8, 1964, p. 422-430 (în continuare Cristina Popescu, în Industria ușoară).

⁹⁴ Esze Támás, Adatok a nagybányai penzverőház személyzeleről, în Num. K. XLVI-XLVII, 1947-1948, p. 27.

După trei ani de la înființare, la 4 noiembrie 1725 Károlyi îi recomandă conducătorului hutei printr-o scrisoare ca "vasele și piesele să fie frumoase, să le facă așa ca să placă oamenilor care vor să aibă forme tot mai noi și mai noi. "Ochiurile" de sticlă, paharele de bere și cele cu picior, buteliile pentru casete, ploștile de pivniță, sunt cele mai îndrăgite, deci să se străduiască să facă din acelea". Károlyi îi atrage atenția conducătorului de hută să facă rost de "băieți care se pricep la fabricarea tablei de sticlă (foi de geam)" și să se străduiască să primească mai mulți oameni "și să-l învețe". Când veți avea cel mai mult material din cristal – citim – să facă trei sau patru lustre pentru șase și nouă, cel mult douăsprezece lumânări alb curat", pandante de culoarea rubinului și altele", pot să mai facă și altele, "dar mie acestea – scrie – Károlyi îmi plac mai mult. În continuare autorul scrisorii arată că îi plac mult paharele cu talpă cu nodul la picior. În încheiere îi recomandă lui Farkas István să mai facă pe lângă altele și pahare de culoarea rubinului și violet.

După cum reiese din indicațiile date, în anul 1725 la huta de la Săldăbagiu se fabricau, pe de o parte, sticlă pentru geamuri (ochiuri de sticlă și tablă de sticlă), vase pentru folosință casnică, pahare de bere, pahare cu picior, mult căutatele butelii pentru casete și "din cristal" lustre, precum obiecte decorative pentru masă și pahare de culoarea rubinului și violet (deosebite). Tot atunci, deja în acel an, apar printre produsele fabricate, pahare din "sticlă de os". Sub această denumire trebuie să înțelegem desigur paharele din sticlă opal.

Din socotelile conducătorului hutei Farkas István păstrate de familia Károly și din scrisori, putem cunoaște produsele fabricate aici an de an, cantitatea de materie primă folosită. De exemplu, în anul 1726. "Nu chiar într-un întreg an", mai precis în 40 de săptămâni pe lângă vasele de sticlă s-au fabricat și 1640 "cercuri" de sticlă fine, 25990 "cercuri" de sticlă verzi, 39450 "cercuri" mărunte, 557 "cercuri" din cristal (sticlă transparentă) și din opal, 5668 legături de sticlă verde, 514000 mărgelile de sticlă (coral). În continuare prezintă cantitățile de materii prime folosite pentru fabricarea acestora: 271 brațe de lemn, 229 banițe de cenușă pentru sticlă, 10 banițe cenușă arsă (potasă). Glăjăria a lucrat și pentru monetăria de la Baia Mare vase de sticlă necesare pentru separarea aurului. În anul 1727 în magazia glăjăriei existau un număr considerabil de obiecte din sticlă ce nu au fost menționate în socotelile anilor anteriori care variază ca sortimente și material de fabricație (cristal și sticlă opal).

Socotelile din anii 1731-1735 menționează sortimente de sticlă care nu au fost fabricate până atunci: potir de cristal pentru biserică, ceșcuță de cristal pentru flori pe altar, știubei de cristal, clopot de cristal, recipient pentru bărbier, potir românesc cu patenă, sticlă ardelenească de un sfert. Procurarea materiilor prime și a materiilor auxiliare se făcea din locuri diferite din țară: din preajma domeniului Károlyi, de la Hodișa (Beltek), Mogyorod și Homorod și din Cehia. Produsele erau valorificate, parte în sudul Transilvaniei, pe Tisa spre Belgrad, parte în Transilvania pe piețele din Oradea, Carei, Satu Mare. Nu puteau fi valorificate în Oltenia și teritoriile dinspre Balcani deoarece aceste zone erau invadate de către produsele similare din Austria.

Până în anul 1729 glăjăria a fost condusă de Farkas István. Munca în glăjărie era coordonată de "primul sticlar sau maistrul sticlar" alias maistrul glăjăriei care, la început a fost numit "annuantim", adică anual. În perioada anilor 1722-1729 documentele menționează, la început, numele unui singur sticlar, iar mai apoi a cinci sticlari, dar nu specifică cu ce se ocupă fiecare în cursul procesului de pregătire a sticlei. Până la mijlocul anilor treizeci după Telekyi István glăjăria a fost condusă de către Salánki András, perioadă în care comparativ cu cea anterioară au apărut tulburări în activitatea glăjăriei. În anul 1735 Károlyi se plânge că "aflându-mă acolo nu cu puțină neplăcere a trebuit să văd prăpădirea aproape finală a glăjăriei mele de la Săldăbagiu".

Socotelile din 1736 precizează că Stancz Flora a preluat conducerea glăjăriei primind instrucțiuni să pregătească fii de iobagi români și unguri să fabrice sticlă care să fie capabili să mențină glăjăria după plecarea specialiștilor străini. Într-o scrisoare din același an Károlyi mărturisește că din cauza deteriorării glăjăriei din lipsa unui maistru priceput este nevoit să caute chiar și în străinătate un maistru sticlar priceput. Astfel îl aduce pe această funcție pe Johann Padtscheider care a preluat conducerea glăjăriei în anul 1737. În anul 1739 găsim în fruntea glăjăriei pe Stancz Flora, care în 1741 este menționat pentru ultima dată în fruntea glăjăriei. Nu se știe cu exactitate când glăjăria și-a încetat activitatea, ultima știre referitoare la activitatea acesteia o avem din anul 1741. În anul 1747 urmașul lui Károlyi Sándor, Károlyi Férencz a construit o glăjărie pe domeniul de la Ardud din comitatul Satu Mare deoarece "nu-și irosește banii pentru reînnoirea celei vechi". Din anii '40 glăjăria a încetat să mai existe.

Din inventarul glăjăriei de la Ardud reiese că aceasta avea la acea dată în dotare 4 cuptoare, o magazie pentru sticle, cămară pentru otravă, materiale și cenușă, o topitorie. Mutarea glăjăriei aici s-a făcut și din cauza concurenței, după anul 1742, a glăjăriei din Hășmaș. Anul de vârf al producției din prima jumătate a secolului a fost anul 1749 când a fost fabricată sticlă în valoare de 1689 fl.R⁹⁵. În anul 1755 a fost fabricată sticlă în valoare de 230 fl. R., iar în anul 1767 în valoare de 5038 fl. R.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, anul 1763, în apropierea Orăștiei (la Sibișelul Vechi?) a funcționat o hută. Data înființării ei poate fi coborâtă la începutul secolului al XVIII-lea. Ipoteza este susținută de conținutul unei scrisori datată 13 mai 1728 expediată din Bratislava de către noul arendator al glăjăriei proprietarului acesteia. Autorul scrisorii atrage atenția destinatarului că – propunerile pe care i le-a făcut acesta îl vor pune în fața unor probleme grele dacă primește oferta. Motivul îl constituie faptul că "cele stricate sau cele care se vor strica" trebuie reparate, lemnele trebuie tăiate, meșterii trebuie eliberați". Toate acestea îi vor fi în defavoare, cu atât mai mult cu cât în acele momente huta "nici nu este în așa perfecțiune și nu face sticlă așa frumoasă și curată albă ca pe vremea lui Krof. Concluzia care se desprinde este că huta de la Sibișel - Orăștie și-a început activitatea înainte de anul 1728. Ernst Wagner susține că modul cum se pune problema (existând un singur izvor) poate genera o confuzie cu Pleșa Huta de lângă Sebeșul Mic (astăzi Poieni) din apropiere de Huedin. La Sibișel, lângă Orăștie este pomenit și un atelier de fierărie⁹⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea glăjăria era în funcțiune și era așezată la poalele munților. Aici s-au găsit forme din șamotă pentru suflat butelii, "oale" pentru topit sticla de dimensiuni mari cu rămășițe de sticlă verzuie, care datează probabil din perioada târzie de activitate a glăjăriei⁹⁷.

Singura informație referitoare la huta din Ucea de Sus provine din lucrarea lui J. Bielz care consemnează în anul 1783 o hută la Ucea de Sus, acesta fiind și unicul document privitor la ea⁹⁸. Ernst Wagner spune despre izvoarele care amintesc huta că sunt sărăcicioase și că unicul document existent este de acord că huta exista înainte de anul 1857⁹⁹. În partea de est și sud-est a Transilvaniei printre hutele existente cea mai timpurie a fost cea de la Zalanpatak, în Valea Zălanului la Zălan. Ea a fost fondată probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea, anii 1740-1750 avându-l ca fondator pe Kálnókyi Sámuel. În acea perioadă Zalanpatak se numea Egyedmezeje.

Atestarea documentară a funcționării glăjăriei Zalanpatak din ultima decadă a secolului al XVII-lea o deducem din scrisoarea scrisă de fondatorul ei Kálnókyi Sámuel la 26 octombrie 1694 din cetatea Micoșoara (Miklosvar-Covasna) adresată orașului Brașov. În scrisoare Kálnókyi arată că după ce a văzut orașul, "frumoasa biserică care se ruinează" (este vorba de Biserica Neagră) se oferă să vândă orașului pentru suma de 80 florini 10000 de "farfurii de sticlă" ("ochiuri") cantitate care a primit-o și Clujul pentru suma de 100 de florini. Huta a fost până în anul 1759 în administrarea familiei Kálnókyi, când acesta a arendat-o. Huta s-a aflat deasupra morilor de la Cuciulata, pe malul pârâului Teksa.

Orbán Balázs spune că în anul 1869 pe când se plimba pe acolo "huta mai era doar memoria celor 250 de suflete (locuitori)" care mai erau în sat. Forța de muncă pe timpul funcționării hutei a fost asigurată de către meșteri din Stiria și Cehia, precum și de localnici români și maghiari. În anul 1813 huta se afla în pădurea Zalanpatak. În anul 1839 sunt menționate numele Zalanpatak, Zalanyer Glashütte (în limba română Glăjărie), Praedium (moșie) cu hută și Zalany-Üveg-Tsür. În anul 1847 huta a fost menționată alături de cele de la Arpașul de Sus, Porumbacu, Görgeny, Bicsad, Almașu Mare, Borsec și Cârțșoara. În anul 1856 huta deținea un cuptor și 10 "oale" pentru topit sticla.

Huta și-a încetat activitatea în anul 1860 după ce a funcționat în jur de 68-70 de ani. Cauza opririi ei a fost lipsa de lemne¹⁰⁰. Documentele de la începutul secolului al XVIII-lea provenind din arhiva domeniului Porumbacu, deși furnizează informații lacunare arată că glăjăria de aici și-a continuat activitatea și în acest secol. Conscriptia întocmită în anul 1721-22 arată că la Porumbacu funcționează o sticlărie "officina vitrearia", care este a domnului de pământ (?), amintind ca fiind sticlari pe luoa Pavel,

⁹⁵ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 74-77.

⁹⁶ J. Bielz, Kunstgeverbe..., p. 69; Johann von Lipsky, Repertrium aller Oerter ... die in der Charte ... des Grassfürstenthums Siebenbürgen vorkomen, Ofen, 1808, 2 Teil, p. 125 (în continuare LR); Lukas Jozsef Marienburg, Geographie des Grassfürstenthums Siebenbürgen, 2 Bande, Hermannstadt, 1813, p. 301 (în continuare MB); LT, 4, p. 34; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

⁹⁷ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72.

⁹⁸ J. Bielz, Kunstgeverbe..., p. 69; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 68; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

⁹⁹ Ernst Wagner, op. cit. p. 124.

¹⁰⁰ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 70; Blätter für Geist, 1844, passim; Săghelyi, p. 231, 291.; LT, 4, p. 460.; MB, 2, p. 181.

Man Glesar și Coman Spătar. Dintr-o altă sursă aflăm că înainte de 1726 sticlăria a fost reconstruită prin munca grea a iobagilor, care erau obligați să efectueze și diferite alte munci pentru necesitățile sticlăriei.

În această perioadă domeniul Porumbacu, după stingerea din viață a ultimului membru al familiei Apafi în anul 1713 devine proprietatea Coroanei austriece (domeniu fiscal austriac)¹⁰¹. Inventarul hutei întocmit la data de 12 martie 1760¹⁰², menționează atât categoriile de sticlă produse la Porumbacu, cât și varietatea extrem de bogată a sortimentelor în cadrul fiecărei categorii. Inventarul reflectă în același timp activitatea hutei pe o perioadă îndelungată înainte de anul 1760. La data întocmirii inventarului huta este înzestrată cu instrumentele necesare șlefuirii sticlei (*"Pro politura seu scisione Vitrium"*). El cuprinde sortimentele de sticlă șlefuită și gravată, precum și prețurile acestora.

Perioada anilor 1759-1764 este o perioadă relativ bogată în informații despre huta de la Porumbacu. Informațiile provin din arhiva familiei Bethlen¹⁰³. Datorită unei tranzacții financiare începând din anul 1757 domeniul Porumbacu devine proprietatea lui Gabriel (1712 ? –1768) și Nicolae Bethlen¹⁰⁴. În anul 1759 între cei doi se încheie o înțelegere din care reiese că, deși Gabriel cedează domeniul fratelui său, huta din Porumbacu va deveni proprietate comună a celor doi frați, cheltuielile fiind suportate în egală măsură, iar veniturile realizate împărțindu-se la fel. Administrarea comună s-a desfășurat până în vara anului 1762, când Nicolae Bethlen a cedat huta fratelui său Gabriel Bethlen în schimbul sumei de 1500 florini Renani. De numele lui Gabriel Bethlen se leagă o serie de modificări și modernizări petrecute la huta. La 13 august 1761 se încheie la Viena un contract între Bethlen și un meșter sticlăru cu numele de Franz Boschva, care se angajează să vină în Transilvania împreună cu alți șase meșteri buni, printre care un pictor și un gravor, șlefuitor. În contract se specifică însă menținerea în serviciul hutei a 5-6 dintre muncitorii buni, vechi. La 11 ianuarie 1762 meșterii angajați la Viena au și început să lucreze. Așa cum reiese din corespondența lui Bethlen cu administratorul domeniilor sale aceștia au întâmpinat o serie de greutăți, și nicicum nu puteau obține o "compoziție bună", deoarece, după spusele lor "materialele prime accesibile în Transilvania se deosebeau foarte mult de cele cu care se obișnuiseră în Boemia. Până la urmă, adăugând cioburi de sticlă în compoziția obținută de ei au reușit să producă sticlă bună". Din corespondența mai sus amintită aflăm că la 17 ianuarie 1762 sosește la Porumbacu un grup de sticlări. La Viena de la bun început Bethlen prevăzuse angajarea a 14 persoane. Nu se știe dacă până la urmă aveau să sosească la Porumbacu toți meșterii.

Huta de la Porumbacu, în urma modernizărilor făcute de Bethlen, a angajării specialiștilor străini și a meșterilor salariați mai vechi înregistrează o producție însemnată în anii 1759-1763. În această perioadă sunt înființate depozitele din Cluj și Brașov, Alba Iulia, Sibiu, se încheie contracte cu negustori din Țara Românească unde se preconizează înființarea unor depozite, urmând ca sticla să fie transportată până la Turnu Roșu cu căruțele și de acolo pe Olt, cu ajutorul unor ambarcațiuni, în Țara Românească. La 7 septembrie 1762 Bethlen încheie un contract cu negustorul turc Mustafa Aga, în valoare de 10-12000 florini, iar contractul trebuie onorat în septembrie 1763, termen care până la urmă a fost prelungit, pare-se până în vara anului 1764¹⁰⁵.

Corespondența purtată între Gabriel Bethlen și administratorul său referitoare la cantitatea de sticlă solicitată de către negustorul turc Mustafa Aga precizează că acesta și-a construit trei vapoare la Turnu Roșu și tot pe calea Oltului intenționa să transporte sticla în Țara Românească. Nu există informații din care să se presupună dacă sticla comandată de negustorul turc a fost vândută în Țara Românească sau a fost transportată mai departe. De remarcat că Mustafa Aga a comandat diferitele piese pe baza unor desene, modele existente. Credem că în persoana lui Mustafa Aga avem de a face cu un negustor specializat în comerțul cu produse de sticlă fiind vorba de același Mustafa Aga care în anii 1758 și 1759 comanda sticlă de la huta din Nové Hrad, apoi la sticlăria din Mühlberg în Boemia¹⁰⁶.

¹⁰¹ Dintr-o scrisoare întocmită în anii 1721-1722 reiese că la Porumbacu de Sus funcționează o sticlărie "officina vitraria", care este a domnului de pământ (?). Dintre iobagi sunt amintiți ca fiind glăjarii Iovan Pavel, Man Glesar, Coman Spatar. Înainte de 1726 huta a fost reconstruită prin munca grea a iobagilor, care erau obligați să efectueze și diferite alte munci pentru necesitățile sticlăriei. Cf. Ștefan Meteș, Situația economică a românilor din Țara Făgărașului, vol. I, Cluj, 1935, p. 132, 135, 137, 325.

¹⁰² Arh. St. Bp. Arhiva familiei Bethlen (Beclean) din Cetatea de Bătă; Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., Cf. Borsos Béla, op. cit., p. 57.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Lukinich Imre, A bethleni gróf – család története, Budapest, i.a., p. 506-509.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Karel Hettes, Influence orientales sur la verre de Bohême du XVII-XVIIIe au XIXe siècle, în Annales du 3e Congrès des Journées Internationales u Verre, Liège, p. 173-174.

După cum am arătat în anii în care Gabriel Bethlen se preocupă personal de treburile legate de funcționarea hutei au loc o serie de modificări și modernizări în vederea sporirii capacității de producție care se urmărește, pe de o parte prin sporirea numărului angajaților, pe de alta prin ridicarea unor clădiri, încăperi noi. Acum se construiește cuptorul pentru răcirea pieselor finite, având o "formă" diferită de cea veche, se construiește un nou cuptor de topire a sticlei. Apar, însă, o serie de dificultăți, ca de exemplu crăpăturile din pereții cuptorului nou construit, trebuind să fie dărâmat și reconstruit, iar când totul a fost gata, sticlarii străini, adică meșterul care alcătuiește compoziția masei de sticlă necunoscând proprietățile materiilor prime, trebuie să facă o serie de "probe". Sticlarii angajați la Viena de către Bethlen sunt obișnuiți să lucreze sticlă albă, dar în depozitele hutei există deja un stoc din această categorie; nu dispun în schimb de produse realizate din sticlă verde, care sunt "foarte căutate" în această vreme, după cum reiese din scrisorile administratorului adresate lui Bethlen.

Modernizările preconizate și îndeplinite de către Bethlen în anii 1764-1765 dau deja roade. Schimbările sunt sesizate la produsele hutei păstrate până în zilele noastre, databile din deceniile care au urmat modernizărilor. Informațiile de care dispunem în legătură cu huta de la Porumbacu sunt lacunare și după moartea lui Bethlen survenită în anul 1768. În anul 1787 se pare că toate cele trei sticlării din Țara Făgărașului, Arpașul de Sus, Cârtișoara și Porumbacu sunt ținute în arendă de către una și aceeași persoană Johann Băptis Fischer¹⁰⁷.

Documentele menționează că în anul 1760 familia Bornemisza a înființat la Görgény alias GLĂJĂRIA o hută care a funcționat până la sfârșitul secolului al XIX-lea (1894). Mari discuții s-au purtat vis-à-vis de numele localității care de-a lungul anilor a fost menționat în diferite moduri. Astfel, în anul 1839, localitatea se numea Üveg-Tsür, Üveg-Huta, Görgenyer Glashütte, Gleseria¹⁰⁸. Ernst Wagner spune că numele sub care apare localitatea este fals¹⁰⁹.

Dacă numele localității în care ființa glăjăria este incert, nu același lucru se poate spune și despre faptul că descrierea ei din documente este considerată cea mai amănunțită descriere a unei glăjării din prima jumătate a secolului al XIX-lea, huta fiind cea mai reprezentativă deoarece este "una din cele mai dinamice și căutate din țară"¹¹⁰, deși, așa cum reiese din documentele provenite din prima jumătate a secolului dotările și baza tehnică abia se deosebesc de cele din anul 1760, anul înființării ei.

Autorul face o descriere fidelă a tuturor instalațiilor glăjăriei menționând cuptorul dublu care conține tigăi cu sticlă topită, înconjurat de podul pe care stau sticlarii, uscătoarea de lemne, cuptorul "tamper" folosit pentru coacerea tigăilor și a cărămizilor, cuptorul de calcinare pentru nitratul de potasiu, cât și toate anexele glăjăriei, magazii, locuințe etc. Cel care face descrierea este un fost arendaș al glăjăriei. El subliniază primitivismul tuturor aspectelor legate de utilare, producție și meșteșug, motivând prin aceasta calitatea inferioară a produselor. "La fel de logic, cum glăjăria după modelul descris trebuie să fie plasată în acea perioadă unde pereții împodobiți de vase de cositor și pământ, iar ferestrele erau la țară acoperite aproape integral cu burduf, iar sticla era privită de mulți ca un articol de lux..." nu trebuie să ne mire faptul că produsele cu tot progresul imens înregistrat în meșteșugul sticlărilor în genere, se găsesc în același stadiu ca în vremea înființării întreprinderii¹¹¹.

Interlocutorul găsește motivarea faptelor în însăși condițiile în care funcționează glăjăria și anume, în primul rând la înființarea ei accentul a căzut mai mult pe prezența abundentă a combustibilului necesar și pentru prepararea nitrului de sodiu și mai puțin pe prezența altor materii prime cum este varul și cuarțul. Întreprinderea își procura cuarțul din zona Năsăudului și varul de la Homorod-Almaș ambele materii lipsind în imediata apropiere a glăjăriei. În afara acestui aspect economic-financiar al prețului de cost ridicat, mai hotărâtor este un al doilea, care este decisiv și dovedește totodată de ce anumite glăjării exploatare de proprietari au dat randamente satisfăcătoare și anume faptul că, în general, după cum o arată documentele, majoritatea proprietarilor preferă să arendeze întreprinderile în loc să le conducă singuri. Arendarea se face în următoarele condiții de bază: plata punctuală a arende și restituirea la sfârșitul termenului contractual a tuturor clădirilor, instalațiilor, cât și numărul lucrătorilor găsiți la glăjărie la preluarea ei. Ca urmare a acestui fapt se poate constata că nu există nici o tendință de a se îmbunătăți

¹⁰⁷ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit.; Cf. Borsos Béla, op. cit., p. 57.

¹⁰⁸ "Der name Georgeny-Glajăria ist falsch !"; Ignaz Lenk Treunfeld, p. 4, 367.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Emmerich Martin, Ein Beitrag zur Kenntnis des siebenbürgischen Glashüttenwesens, in Hermannstädter Zeitung, 1865, nr. 2—9.

¹¹¹ Vezi și in Ein Beitrag ..., Colligatum, Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu, II, inv. 49760-76, p. 4.

condițiile de lucru prin utilare, aducere de cadre calificate etc. În această situație arendașul este, în primul rând uzufructuar temporar. Chiar dacă – în baza unor cunoștințe de specialitate și a unor inițiative pozitive – (ambele mai rar întâlnite) ar lua în considerare unele proiecte de îmbunătățire, orice investiție ar rămâne un lucru unilateral întrucât fondurile investite nu s-ar rambursa arendașului la expirarea contractului de arendare. Urmare a acestui aspect este că glăjăriile au trecut de-a lungul vremii dintr-o mână în alta fără să li se aducă ameliorări substanțiale. Un anunț laconic inserat în revista "Siebenbürger Bote" din anul 1808¹¹² oferă spre dare în arendă moara de hârtie și glăjăria de la (Glăjăria) Görgény – Üvegsür aparținând contelui Leopold Bornemisza "în stare perfectă", ceea ce nu înseamnă altceva decât "inventarul complet". Nimeni nu ar îndrăzni să întrebe în ce stadiu de uzură se găsește aceasta și cât de evoluată este întreprinderea sub aspect tehnologic. La jumătatea secolului al XIX-lea ca urmare a acestor condiții la călcarea geamului se realizează tot manual în timp ce în glăjăriile din alte părți s-a trecut la vâlțuire¹¹³.

Perioada de arendare expiră din șase în șase ani, iar cu un an înainte de acest termen arendașul trebuie să reînnoiască contractul cu proprietarul care este total dezinteresat în prosperarea meșteșugului din întreprinderea respectivă. În cazul în care arendașul obține rezultate economice bune, proprietarul se consideră îndreptățit să mărească arenda, deși el nu a contribuit cu nimic la progresele realizate. Acest fapt îl determină pe arendaș să renunțe de la început la astfel de inițiative¹¹⁴. J. Bielz menționează în lucrarea sa o hută la Zagon care a fost în funcțiune în anul 1760 fiind cunoscută mai târziu ca huta de la Crasna¹¹⁵.

Magdalena Bunta și Katona Imre susțin că printre hutele care au funcționat în Trei Scaune, se numără și huta din Crasna, care probabil a început să funcționeze la începutul secolului al XIX-lea, Strămoșul hutei din Crasna se află deci la Zagon (Bărcani) la poalele Munților Întorsurii (Buzăului) (Bodzai- hegyek) pe mica vale unde se întâlneau păduri până la Zagon. Huta a fost mutată la Crasna probabil în jurul anului 1890¹¹⁶. Ernst Wagner susține că afirmația este inexactă, ea fiind valabilă probabil pentru Zăbrătau, specificând "fără noi dovezi"¹¹⁷. În anul 1856 huta deținea un cuptor și 10 "oale" pentru topit sticla¹¹⁸.

În anul 1804 a fost înființată glăjăria de la Borsec de către doi asociați, vienezul Günter și mercureanul Zimmethslausen în urma studierii îndeaproape a traseului de către un cunosător al industriei de sticlă din Boemia, Eisner v. Eisenstein.

Lajos Sághegyi dă ca an de înființare a hutei anul 1810 având ca fondator pe un oarecare Kozseg, fiind amplasată la 90 km. de sat. Puterea instalată era de 8 HP asigurată de un cuptor cu vană în care se produceau 120000 bucăți ardezie. În anul 1847 la Borsec au lucrat 10-12 "flăcăi", iar huta a ajuns la valoarea de 60000-70000 forinți. În anul 1856 huta deținea un cuptor pentru topit sticla și 10 "oale" (creuzete) pentru topit sticla. În anul 1902 devine fabrică specializată în fabricarea sticlelor în vederea exploatarei apei minerale de la Borsec și exportarea ei la Viena. În urma unor mașinațiuni din partea proprietarilor funciari huta a fost închisă¹¹⁹.

Documentele menționează ca an de înființare a hutei de la Huta Poieni anul 1808. Satul Huta era vecin cu satul Poieni (Kissebes), Vitriaria (Glăjăria) comitatul Cluj. În anul 1839 se numea Üvegsür, în românește Pleșa și era moșie (praedium) unde era așezată huta. În anul 1857 Üvegcsür, Huta avea 587 de locuitori și o glăjărie. În anul 1874 Huta, comuna Jegeristye (Vânători), lângă Kissebes (Sebeșul Mic, azi Poieni). Înainte de 1910 a fost unit cu comuna Vânători¹²⁰. În legătură cu huta de la Almașu Mare există doar un singur document datând din anul 1847 din care reiese că ea a fost înființată în anul respectiv. Probabil că este huta din comuna Bogdan (Balc), județul Sălaj, lângă Almașu Mare. Fabricile de sticlă din Ardeal la acea dată (1847) erau în jur de 7: Porumbacu, Görgeny, Bicsad, Almașu Mare

¹¹² Siebenbürger Bote, nr. 45, 1808, p. 360.

¹¹³ Bericht ..., p. 16.

¹¹⁴ Ibidem, p. 17.

¹¹⁵ J. Bielz, Kunstgewerbe..., p. 69.

¹¹⁶ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72; Sághegyi, p. 291.

¹¹⁷ Ernst Wagner, în FVL, Bd, 16, nr. 2, 1973, p. 124.

¹¹⁸ Sághegyi, p. 291.

¹¹⁹ J. M. Salzer, Reisenbilder aus Siebenbürgen, 1860, p.88-89 (în continuare Reis. Sieb.); Sághegyi, p. 231, 279, 291.

¹²⁰ E. A. Bielz, Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, Hermannstadt, 1857, p. 495 (în continuare E. A. Bielz, Handbuch); LT, p. 367; LR, p. 58; ÖL, p. 379.

(Nagyalmas), Borsec, Zalanpatak, Arpașu de Sus și Cârțișoara. Produsele care se fabricau aici erau foarte restrânse și limitate și se mișcau între sticlă brută, tablă de sticlă (üvegtabla) și pahare¹²¹.

E. A. Bielz amintește la 1847 două hute în districtul Cluj, însă nu le nominalizează. Acest fapt naște disputa pentru localizarea lor în localitatea Huta, comuna Chiuiești, județul Cluj sau localitatea Pleșa Huta, comuna Poieni tot din județul Cluj¹²². În anul 1857 a fost înființată o hută la Zăbrătău, comuna Sita Buzăului lângă pasul Întorsura Buzăului și aparținea baronului Mikés. În anul 1902 huta baronului Mikés se afla la vale de Întorsura Buzăului¹²³.

Dintre hutele din comitatul Trei Scaune amintim strămoșul hutei din Crasna care probabil a fost înființată la începutul secolului al XIX-lea în Bărcani (Zagonbarkany) de la poalele Munților Buzăului, pe mica vale unde se întind păduri nesfârșite până în Zagon. Huta a fost mutată probabil în jurul anului 1890 la Crasna. Lajos Săghelyi menționează în anul 1856 la Crasna - Sălaj, o hută care deținea la acea dată un cuptor pentru topit sticla și 9 "oale" (creuzete) pentru topit sticla¹²⁴. Pe moșia Găloaia (Calina), pe malul drept al Mureșului există o hută aparținând familiei baronale Kemény¹²⁵.

Informațiile care s-au transmis pe cale orală confirmate de documente numai parțial susțin că huta de la Porumbacu stă la baza celei de la Avrig prin locțiitorul familiei Fleissig considerat și întemeietorul hutelor de la Ucea, Porumbacu, Arpașu de Sus și Cârțișoara, la 1738, desființate la 1892¹²⁶, odată cu înființarea hutei de la Avrig. Același lucru îl susține și Mircea Stoia în articolul "Mărturii despre "Glăjăria Avrigului" publicat în revista "Trnsilvania"¹²⁷ afirmând că "glăjăria de la Avrig, înființată în anul 1830, pare să fie rezultatul direct al crizei de decădere a glăjăriei din Porumbacu care în cele din urmă, își încetează activitatea"¹²⁸.

J. Bielz referindu-se la data înființării hutei de la Avrig se limitează să menționeze că aceasta este înființată în anul 1892 de către familia Fleissig¹²⁹. Mențiunea preluată de către Herbert Hoffmann¹³⁰, Ernst Wagner¹³¹ spune că în anul 1892 huta "este de asemenea și astăzi în funcțiune". L. Săghelyi menționează că la 1894 huta este "a lui Emil Ponda"¹³². Cea mai veche prezentare a glăjăriei de la Avrig datează din anul 1889 fiind făcută într-un memoriu adresat autorităților comitatense¹³³ de către locuitorii Avrigului (Felek, Frenk) la sfârșitul căruia se face o descriere amănunțită a fabricii în două variante însoțite de o schiță-plan. Documentul, după ce poziționează fabrica față de comună face o descriere a clădirilor existente prezentând amănunțit procesul de producție al fabricii¹³⁴.

Un cătun cu numele de Huta este menționat în Harta generală a Austriei (1: 200000 din anul 1916) ca aparținând comunei Chiuiești, care în anul 1916 s-a transformat într-un sat independent. Satul și-a luat numele de la huta construită pe aceste meleaguri¹³⁵. Numele Löberc sinonim cu huta veche apare în Harta specială a Austriei (1:75000) la nr. 5576 egal cu Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) în anul 1839 devine o pășune alpină numită "Lobritz". Ernst Wagner consideră anul 1916 ca an de înființare¹³⁶.

Am lăsat la sfârșit prezentarea datelor despre glăjăria de la Tâlmaci datorită faptului că la începutul lucrării de față am arătat că documentul referitor la atestarea acesteia este incert. Toți cei ce s-au ocupat de această problemă au pomit de la lucrarea lui Andreas Sheiner care menționează în Anexe, p. 205 existența la Tâlmaci a unei glăjării încă din anul 1614, fapt neconfirmat de alte documente și de realitate. Decăderea glăjăriilor survenită la sfârșitul secolului al XIX-lea se datorează mai multor cauze, atât de natură tehnică, cât și economică.

¹²¹ Săghelyi, p. 231, 279; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 121.

¹²² ÖL, p. 379; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123; E. A. Bielz, Handbuch..., p. 285.

¹²³ E. A. Bielz, Handbuch..., p. 285; ÖU, p. 362; Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 124.

¹²⁴ Magdalena Bunta, Katona Imre, op. cit., p. 72.; Săghelyi, p. 291.

¹²⁵ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 122; LT, 2, p. 8.

¹²⁶ Mircea Stoia, Mărturii despre "Glăjăria" Avrigului, în Transilvania, Anul II, (LXXXIX); nr.9, Sibiu, 1973, p. 38-39.

¹²⁷ Ibidem

¹²⁸ Ibidem

¹²⁹ J. Bielz, Kunstgeerbe..., p. 69.

¹³⁰ Herbert Hoffmann, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1972, p. 99.

¹³¹ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 122.

¹³² Săghelyi, p. 301.

¹³³ AN. DJS., Colecția Brukenthal, Z (1-7), nr. crt. 36.

¹³⁴ Ibidem

¹³⁵ Indicatorul alfabetic al localităților din Republica Populară Română, București 1956, p. 302 (în continuare IALR, 1956).

¹³⁶ Ernst Wagner, în FVL, Bd. 16, nr. 2, 1973, p. 123; LT, 2, p. 435.

Din punct de vedere tehnic arendările succesive au avut consecințe nefaste asupra instalațiilor datorită faptului că acestea au fost exploatate până la limita rezistenței lor, deși ele erau rudimentare față de instalațiile similare aparținând altor glăjării din țară, dar mai ales din străinătate. Totodată arendările nu au permis amplificări și modernizări ale construcțiilor și ale instalațiilor, nici introducerea de noi tehnologii în procesul de fabricație, producerea sticlei făcându-se la fel cum se făcea în urmă cu 50 de ani, în comparație cu marile progrese profesionale pe care le-au făcut alte țări în ultimii ani.

Toate acestea au afectat calitatea produselor, precum și posibilitatea vânzării lor. La acestea se adaugă concurența produselor străine similare care sunt de o calitate superioară și sunt protejate de un sistem vamal protecționist.

DIE DOKUMENTARBESCHEINIGUNG DES GLASSWERKEN VON SIEBENBÜRGEN

Zusammenfassung

Der Autor verwendend ein reicher Material die aus Konskription, Urbarieien, Inventare partialle und allgemeine von feudal Gebieten, Reichen Registern jährlichen (rationes), Matrikolen und Rechnungen von manche Kirchen und Kloster, Inventar von Hütten, Wirtscaflische Zeintungen, Briefwechsel zwischen den Gutsbesitzer auf wessen Gebiet Glashütten mit ihren Verwaltern funktionierten und anden Akten die im großen Archive aus Land und aus Ausland aufbewart sind, so wie Kroniken, allgemein oder Fachmonografien, Artikel aus der Presse der Zeit, will aufklaren das Problem der Bestätigung des Glasshütten aus Siebenbürgen, die kulminieren mit das Aufhören des Aktivitäts und Verlassen der Hütten.

Das Problem der Gründung der Glasshütten ist sehr bestrieten, weil mehr welahe Transformation gemacht werden im dessen Aktivität, ist im Dokumenten als Datum der Gründung mentioniert.

Das selbe komut fohr auch wenn die Hütte auf einem anderen Platz im selben Dorf oder in der Wähe funktionirt viel kein Holz im Wald mehr ist, ein anderer Besitzer übernimmt etc.

Am Ende, glaubt der Autor das diese Problemen gelässt werden wenn das Studium des Dokumenten aus Archiven mit einem umfangreichen und ausführlichen Archeologischen Forschung ergänzen werden.